

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 75 (2024), 265-282.

Geliş/Received: 19.07.2024

Kabul/Accepted: 17.10.2024

DOI: 10.46955/ankuayd.1519184

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ÇİN VE OSMANLI'NIN MODERNLEŞMESİNDE YÖNETİCİLERİN ROLÜ: İMPARATORİÇE VÂLİDE CİXİ VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD*

THE ROLE OF RULERS IN THE MODERNIZATION OF CHINA AND THE OTTOMAN EMPIRE: EMPRESS DOWAGER CIXI AND SULTAN ABDULHAMID II

RAHMAN NURDUN**

ÖZ

Çin'in Qing Hanedanı'nın son dönemlerinde İmparatoriçe Vâlîde Cixi 慈禧太后 ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultanı II. Abdülhamid'in yönetimleri, modernleşme süreçlerinde önemli farklılıklar sergilemiştir. Cixi, feodal eğitim almasına rağmen Batılı güçlerin üstünlüğünü fark etmiş, ancak kendi iktidarını koruma amacıyla sınırlı bir modernleşme politikası izlemiştir. II. Abdülhamid ise, Batı'nın modernleşme ve teknolojik yeniliklerine büyük ilgi göstermiş ve bazı reformları uygulamış olsa da, bu reformlar çeşitli engeller nedeniyle genellikle yavaş bir hızda ilerlemiştir. Cixi'nin politik etkisi sınırlı kalırken, II. Abdülhamid'in kararlılığı Osmanlı'nın modernleşme yolunda sıçrama yapmasını sağlamıştır. Ancak, her iki liderin de dönemlerinde uluslararası baskılar ve dış müdahalelerle karşı karşıya kalmış olmaları, modernleşme süreçlerini etkilemiştir. Sonuç olarak, Cixi'nin temkinli yaklaşımı Çin'in modernleşme sürecini yavaşlatırken, II. Abdülhamid'in çabaları da Osmanlı'nın çöküşünü engelleyememiştir. Bu makale, Cixi ve II. Abdülhamid'in modernleşme süreçlerindeki liderlik tarzlarının ve kişisel politika tercihlerinin Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel kaderlerini nasıl etkilediğini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Cixi, Kendini Güçlendirme Hareketi, Modernleşme

ABSTRACT

In the late period of China's Qing Dynasty, Empress Dowager Cixi 慈禧太后 and Sultan Abdülhamid II of the Ottoman Empire exhibited significant differences in their approaches to the process of modernization. Despite receiving a feudal education, Cixi acknowledged the superiority of Western powers but pursued a limited modernization policy primarily aimed at preserving her power. In contrast, Sultan Abdülhamid II showed significant interest in Western modernization and technological innovations and implemented certain reforms, but he encountered numerous obstacles that generally slowed their progress. While Cixi's political influence remained constrained, Sultan Abdülhamid's determination facilitated a leap forward in the Ottoman modernization trajectory. However, both leaders faced international pressures and external interventions during their reigns, which influenced their modernization efforts. Consequently, Cixi's cautious approach hindered China's modernization process, while Sultan Abdülhamid's endeavours could not prevent the decline of the Ottoman Empire. This article examines how the leadership styles and policy choices of Cixi and Sultan Abdülhamid in the process of modernization impacted the historical trajectories of China and the Ottoman Empire.

Key Words: II. Abdülhamid, Cixi, Modernization, Self-Strengthening Movement

* "Bu makale; Rahman Nurdun, Çin Modernleşmesi ve Türkiye (1840-1911), (Hacettepe Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003), adlı tezden hareketle hazırlanmıştır"

** Dr., rurdun@gmail.com, ORCID: [0009-0009-1677-5226](https://orcid.org/0009-0009-1677-5226)

Extended Abstract

Starting in the second quarter of the nineteenth century, Western powers used military force to compel China to open its ports to international trade, initiating a period of profound geopolitical and economic disruption for the Qing Dynasty. Simultaneously, the Ottoman Empire faced escalating territorial losses and internal pressures due to the expanding influence of Western powers. These crises emerged within contexts marked by distinct economic, political, and cultural conditions in China and the Ottoman Empire, leading each to implement divergent responses to the challenges of modernization.

This study aims to investigate the leadership styles and personal policy preferences of Empress Dowager Cixi of China and Sultan Abdulhamid II of the Ottoman Empire, focusing on their roles in the modernization processes of their respective empires. It examines how Cixi's and Abdulhamid's individual approaches to governance and reform influenced the historical trajectories of the Qing and Ottoman Empires during a period of intense global transformation. By analyzing their strategies and the outcomes of their policies, this research seeks to illuminate the broader implications of leadership on national modernization efforts within the contexts of Western expansionism and internal disintegration.

The study first explores the Qing Dynasty under Empress Dowager Cixi, emphasizing her governance style and the self-strengthening movement initiated during her rule. It evaluates her contributions and the limitations of her policies. The research then shifts to Sultan Abdulhamid II's Ottoman Empire, analyzing his centralizing policies and modernization efforts, including infrastructure development, education, healthcare, judicial, and military reforms. The study assesses Abdulhamid's proactive engagement with Western ideas and his approach to modernization. Finally, the research compares the influence of both leaders' knowledge, abilities, and personal characteristics on their countries' modernization processes. This comparative analysis seeks to highlight how Cixi and Abdulhamid navigated the pressures of Western imperialism and internal challenges, detailing their specific initiatives and the resistance they faced.

The comparative analysis reveals significant differences in the modernization approaches of Empress Dowager Cixi and Sultan Abdulhamid II, reflecting their distinct political, cultural, and educational backgrounds. Cixi's conservative outlook and feudal education constrained China's modernization efforts. Despite her continuation of the "self-strengthening" campaign, her limited understanding of Western policies and cultures hindered the effective implementation of reforms, contributing to China's decline amidst persistent Western invasions.

In contrast, Sultan Abdulhamid II, influenced by Western ideas from an early age, emerged as a reform-oriented leader. His engagement with Western knowledge and rapid implementation of reforms, including educational and infrastructural improvements, contributed to the Ottoman Empire's resilience and survival amid external pressures.

The study reveals how Empress Dowager Cixi's conservative policies led to stagnation and increased vulnerability to foreign interventions, while Sultan Abdulhamid II's progressive policies facilitated significant advancements in the Ottoman Empire's modernization. The establishment of modern educational institutions and the introduction of Western science and technology in China were impeded by conservative resistance, whereas Sultan Abdulhamid's comprehensive reforms enhanced the Ottoman Empire's competitiveness with the West. This research highlights the crucial role of leadership in navigating modernization processes and adapting to global pressures, demonstrating how individual leaders' visions and policies can significantly impact their countries' historical trajectories.

Giriş

Çin ve Osmanlı İmparatorlukları, tarih boyunca kendi modernleşme süreçlerini yaşarken, bu süreçlerde liderlerin tutumları ve politikaları oldukça belirleyici olmuştur. Bu çalışma, İmparatoriçe Vâlide Cixi'nin muhafazakâr yaklaşımı ve II. Abdülhamid'in reformist tutumunu kıyaslayarak, yöneticilerin kişisel yaklaşım ve niteliklerinin her iki imparatorluğun modernleşme çabalarında ne tür farklı sonuçlar doğurduğuna odaklanmaktadır. Bu kapsamda, sosyal, kültürel ve coğrafi faktörler gibi diğer etkenlerin yanı sıra, liderlerin kişisel vizyon ve tutumlarının modernleşme sürecinde belirleyici bir rol oynadığını göstermeyi hedeflemektedir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak, Batı ülkeleri silah gücü kullanarak Çin'i limanlarını ticarete açmaya zorlarken, Osmanlı Devleti, Batılı güçler tarafından, özellikle Avusturya ve Rusya'nın baskısıyla toprak

kaybetmekteydi. İki ülkedeki ekonomik, politik ve kültürel şartlardaki farklılıklar yüzünden, bu ülkelerdeki otoriteler, kriz ile baş edebilmek için, farklı politikalar izlemişlerdir. Bu dönemde, Çin'in başlıca nitelikleri arasında merkezi otorite ve despotizm yer almaktaydı. Mançu Qing İmparatoru ilk başlarda yabancı saldırılarına karşı etkili bir yanıt verememiştir. Ancak yabancıların onur kırıcı hareketleri (saldırıları) çoğaldıkça, Çinli yetkililer reform çağrısı yaparak 'Kendini Güçlendirme Hareketi'ni ortaya koymuşlardır.¹ Fakat bu muhafazakâr politika, beklenen sonuçları vermemiş ve politik yıpranma devam etmiştir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde, Gülhane Hatt-ı Hümayünü ilan edilmiş ve birtakım reformlar başlatılmış olsa da, devleti, Çin'de olduğu gibi otoriter bir hükümdar yönetmekteydi. Batı uygarlığından çok etkilenen Mustafa Reşit Paşa, daha sonra Âlî Paşa ve Fuat Paşa tarafından yürütülen reformlar Sultan II. Abdülhamid tarafından devam ettirilmiş ve Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü geciktirmiş, sonraki cumhuriyet döneminde geçilecek modernleşmenin temellerini atmıştır.

19. yüzyılda devamlı dış istilalara maruz kalan Çin'in, topraklarının bir kısmı istilacı güçler tarafından işgal edilmiştir. Kang Youwei, Liang Qichao gibi modernleşme taraftarı entelektüellerin anayasal reform ve modernleşme ile Çin'i kurtarma çabaları başarılı olamamıştır. Zira reformların sonuç vermesi ve Çin'in güçlenmesi için terakki yolunda ilerleyen birleşmiş bir hükümete ihtiyaç duyulmaktaydı. Böyle bir hükümet ancak 1927 yılında kurulabilmiştir. Nitekim Çinliler, Mançu Qing Hanedanını tahttan indirmeden, ıslahat hareketi başarılı olamayacağını farkına varmışlardır.

Yukarıda belirtilen ilk dönemde (1860'lardan 1890'lara) liderliğin kalitesi, politika, metot ve ölçekleri arasındaki farklılıklar nedeniyle, Çin'deki "Tongguang Zhongxing"² 同光中兴 ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tanzimat farklı sonuçlar vermiştir. Bu çalışma, 1860-1890 yıllar arasında, Çin'de ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İmparatoriçe Vâlîde Cixi ve Sultan II. Abdülhamid'in modernleşme hususunda üstlendikleri rolü hakkında karşılaştırmalı bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Çin'in Qing Hanedanı dönemi ve İmparatoriçe Vâlîde Cixi'nin yönetim tarzı üzerinde durulacak, ardından kendini güçlendirme hareketi ve Cixi'nin rolü ele alınacaktır, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve II. Abdülhamid'in yönetimi incelenecek; Abdülhamid'in merkezîyetçi politikaları ve modernleşme çabaları değerlendirilecektir. Son olarak iki liderin bilgi, yetenek ve kişisel niteliklerinin kendi ülkelerindeki modernizasyon sürecine olan etkileri ele alınarak Cixi ve Abdülhamid'in modernleşme sürecinde oynadıkları rol ve modernleşmeye yaklaşımları kıyaslanacaktır.

1. İmparatoriçe Vâlîde Cixi: Çin'in Geleneksel Yapısında Modernleşme Çabaları

1.1. Çin'in Qing Hanedanının Durumu ve Cixi'nin Yönetim Tarzı

İmparator Xian Feng'in 1861'deki ölümünden sonra, İmparatoriçe Vâlîde Cixi, oğlu Tongzhi'yi tahta çıkarmış ve 垂帘听政(chuí lián tīng zhèng) yöntemiyle³ perde arkasından Çin'i fiilen yönetmeye başlamıştır. Bu dönem, iç karışıklıklar, yabancı müdahale ve modernleşme baskılarıyla doluydu. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Qing Hanedanı'nın zayıflığı ve dış baskılar, imparatorluğu çöküşe sürüklemiştir. İçeride, Qing Hanedanı devasa Taiping İsyanı ile karşı karşıyaydı. 1850 yılında başlayan bu büyük iç savaş, Xianfeng'in ölüm anına kadar Güney Çin'in büyük bir kısmını etkisi altına almıştı. Hong Xiuquan önderliğindeki Taiping Cennet Krallığı, Qing Hanedanı'nı devirmeyi ve Hristiyanlık ile Çin geleneklerinin benzersiz bir karışımına dayanan yeni bir hanedan kurmayı amaçlıyordu. İsyân sadece büyük can kaybına yol açmakla kalmamış, aynı zamanda etkilendiği bölgelerde tarımı, altyapıyı ve ekonomiyi de ciddi şekilde tahrip ederek Qing yönetimine büyük bir tehdit oluşturmuştu.⁴ Aynı zamanda, Kuzey Çin Nien İsyanı ile mücadele ediyordu. Bu önemli ayaklanma, Qing ordusunun ve yönetim

¹ Clubb, O. Edmund. *20th Century China*. New York: Columbia University Press, 1964, s. 25-26.

² "Tongguang Zhongxing 同光中兴", Çin'in Qing Hanedanı döneminde Tongzhi İmparatoru (同治帝) ve Guangxu İmparatoru (光绪帝) saltanatları sırasında başlatılan reformlar serisini ifade eder, aynı zamanda "Kendini Güçlendirme Hareketi" 自强运动 veya "Batılılaşma Hakereti" 洋务运动 olarak da bilinmektedir. Bu çalışmada, "Kendini Güçlendirme Hareketi" tabiri tercih edilmiştir.

³ "垂帘听政" (chuí lián tīng zhèng) olarak adlandırılan yönetimi biçimi, Çin geleneğinde kullanılan bir deyimdir ve kelime anlamıyla "perdenin arkasından yönetim" anlamına gelir. Bu deyim, tarihsel olarak bir hükümdarın, genellikle bir imparatoriçe veya naiip tarafından, perde veya ekranın arkasından yönetim yapması pratiğine atıfta bulunmaktadır.

⁴ Lin, Chu 林鑫 ve Li Nan 李楠 (2014), 近代太平天国战争对经济发展的长期影响 (Modern dönemde Taiping İsyanı'nın ekonomik gelişme üzerindeki uzun vadeli etkileri), *经济资料译丛* (Journal of Translation from Foreign Literature of Economy), No.2, 2014, s. 62-66.

kaynaklarının daha da zorlanmasına neden oldu. Sosyal ve ekonomik şikâyetlere dayanan bu isyan, Çin'in başkenti Pekin çevresindeki Kuzey eyaletlerinde Qing hükümetinin otoritesine yönelik bir tehdit oluşturdu.⁵ İçeride, Qing sarayı farklı soylu aileler ve yetkililer arasındaki fırkacılık ve güç mücadeleleri ile de mücadele ediyordu. Bu durum merkezi yönetimi zayıflattı ve krizin etkili bir şekilde yanıt verme yeteneğini azalttı. Ayrıca, Boksör İsyanı⁶ gibi iç çatışmalar da, yabancı güçlere karşı bir tepki olarak ortaya çıktı ve dönemin ulusal güvenliği üzerinde ciddi bir etkiye sahipti.⁷ Bu iç karışıklıklar, büyük katliam ve yoksulluğa neden olmuştur.⁸

Öte yandan, Çin, Afyon Savaşları⁹ sonrasında imzalanan anlaşmalarla dış baskılar altında kalarak yabancı güçlerin ticari ve askeri üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı.¹⁰ Bu savaşlar, Çin için aşağılayıcı yenilgilerle sonuçlandı ve Qing hükümetini eşitsiz antlaşmalar imzalamaya zorladı. Bu antlaşmalar, toprak kaybına, limanların yabancı ticarete açılmasına ve Batılı güçlere *dış dokunulmazlık* hakların tanınmasına yol açtı.¹¹ Savaşlar, Çin'in askeri zayıflıklarını ortaya çıkardı ve Batılı güçlerle Çin arasındaki teknolojik ve endüstriyel farklılıkları gözler önüne serdi. Dahası, Batılı güçler ve Japonya, ticaret, misyonerlik faaliyetleri ve toprak tavizleri aracılığıyla Çin'in egemenliğine ve ekonomik çıkarlarına giderek daha fazla müdahale etmeye başladılar. Bu güçler, sahil bölgeleri ve büyük şehirler üzerindeki Qing otoritesini zayıflatma amacı taşıyorlardı. Özetle, İmparator Xianfeng dönemi, Qing Hanedanı için derin bir karmaşa ve kriz dönemi idi. İç ayaklanmalar, imparatorluğun toprak bütünlüğünü tehdit ederken, dış baskılar ise Çin'in uluslararası alandaki zayıflıklarını gözler önüne seriyordu. Bu zorluklar, Qing hükümetinin istikrarı yeniden sağlamak ve Batı emperyalizmi tarafından hızla değişen küresel manzara karşısında Çin'in pozisyonunu güçlendirmek için acil bir şekilde reform ve modernizasyon ihtiyacını vurgulamaktaydı. Mançu hanedanı lider tabakası, emperyalist güçlerin saldırısına karşı koymak için, bir dizi ıslah hareketi başlatmıştır.¹² İmparatoriçe Vâlîde Cixi, Çin'i yönetmeyi başladığı zaman, işte böyle iç ve uluslararası zorluklar onu bekliyordu.

İmparator Xianfeng'in ölümünden önce, Vezir Sushun 肃顺 liderliğindeki sekiz vezirin 顾命大臣 (gùmìng dàchén)¹³ olarak görev yapması için bir vasiyet bıraktı. Bu vasiyete göre, İmparatoriçe Vâlîde Ci'an ile İmparatoriçe Vâlîde Cixi'nin¹⁴ "perdenin arkasında yönetim yapacaklar"¹⁵ ve Tongzhi İmparatoru'na birlikte hamilik yapacaklardı. 1861'de İmparator Xianfeng'in 咸丰 ölümünden sonra, İşbu vasiyet gereği, reşit olmayan oğlu Tongzhi 同治 tahta çıkmıştır. Ancak, İmparatoriçe Vâlîde Cixi, perde arkasında politik gücü yavaş yavaş eline toplamaya başlamıştır. İmparatoriçe Vâlîde Cixi, oğlu Tongzhi ve yeğeni Guangxu 光绪 sırayla sözde hükümdar oldukları dönemde 47 yıl boyunca perde arkasında hükümdarlığı elinde tutmuştur. Bu nedenle, son dönem Mançu hanedanlığı süresince

⁵ Chi Zihua 池子华, 捻军史研究概述 (Nien Ordusu Hakkında Tarihsel Araştırma Özeti), 苏州大学学报, 哲学社会科学版, No. 1, 1991, s. 130-132.

⁶ Boksör İsyanı, 1899-1901 yılları arasında Çin'de meydana gelen ve büyük çapta halk ayaklanmasını ifade eden bir olaydır. Bu isyan, Çinli köylülerin, Batılı güçlerin ve Hristiyan misyonerlerin ülke üzerindeki artan etkilerinden duyduğu rahatsızlıkla doğmuştur. Yoksulluk ve doğal afetlerin etkisiyle bu rahatsızlık derinleşmiştir. İsyanlılar, "Karanlık Güçler" olarak adlandırdıkları Batılıları ve misyonerleri hedef almışlardır. Pekin'deki isyanlılar, bu güçlere karşı çeşitli saldırılar düzenlemiştir. 1900 yılında, sekiz yabancı ülke, isyanı bastırmak amacıyla Çin'e asker göndermiş ve Pekin'i kuşatarak Boksörler'i etkisiz hale getirmiştir. Bu olay, Çin'deki reform hareketlerini hızlandırmış ve Batı'nın ülkedeki etkisini artırmıştır.

⁷ Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yakın Tarihi Araştırma Enstitüsü Editörler Kurulu 中国社会科学院近代史研究所编辑组编, 《义和团史料》 (Boksörler Hakkında Tarihsel Kaynaklar), 中国社会科学出版社, I. Cilt. 1980, s. 276-277.

⁸ Lin, Chu 林鑫 ve Li Nan 李楠, op.cit. s. 62.

⁹ 19. yüzyıl ortalarında Çin ile Batılı güçler, özellikle de Britanya arasında, özellikle Britanya'nın Çin'e afyon ihracatıyla ilgili anlaşmazlıkların tetiklediği iki silahlı çatışmadır.

¹⁰ Zhou, Qi 周琦 ve Li Kaisheng 李开盛, 晚清湖湘文化中的外交思想(Geç Qing Hanedanı Hu-Xiang kültüründe Dış Politika Düşüncesi, 《国际政治研究》 (季刊), No.3, 2011, s. 40.

¹¹ Harold Scott Quigley, *Extraterritoriality in China*, American Journal of International Law, C. 20, 1926, s. 46

¹² Li Lihua 李立华, Tao Weibing 陶维兵, 从洋务运动到改革开放: 武汉百年思潮研究 (Wuhan'da Yüz Yıllık Düşünce Akımları: Kendini Güçlendirme Hareketi'nden Reform ve Dışa Açılım), 武汉出版社, 2014, s. 48.

¹³ 顾命大臣 (gùmìng dàchén) terimi Türkçe'ye "**Vekil Vezir**" veya "**Vekil Yönetici**" olarak çevrilebilir. Bu terim, reşit olmayan veya sağlık durumu nedeniyle görev yapamayan bir hükümdarın adına yönetim görevini üstlenen yüksek rütbeli bir yetkiliyi ifade eder.

¹⁴ İmparator Xian Feng'in iki eşi Empress Dowager Cixi ve Empress Dowager Ci'an, Qing Hanedanlığı'nın son döneminde önemli roller oynamışlardır. Ci'an, Xianfeng'in birinci eşi olarak, İmparator Tongzhi'nin erken dönemlerinde Cixi ile birlikte Çin'i yönetmiştir. Ancak Ci'an'ın ölümünden sonra, Cixi tek başına Qing Hanedanı'nın egemen gücü olarak iktidarı elinde tutmuştur.

¹⁵ Diğer İmparator Valide Ci'an pasif ve siyasete ilgisiz olduğu için, İmparatoriçe Valide Cixi gerçek söz sahibiydi.

İmparatoriçe Cixi'nin yetkinliği ve karakteri özellikleri, Çin'in modernizasyon süreci ile olan bağlantısının araştırılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır.¹⁶ Cixi'nin kişisel özelliklerine odaklanmak, son dönem Mançu hanedanlığı dönemindeki modernizasyon hareketinin başarısız olmasının öznel nedenlerini anlamak açısından önemlidir.

Cixi, bir Mançu aristokrat ailesinde doğmuş olup, okuma ve yazma becerisine sahip geleneksel bir eğitim görmüş olup Cixi'nin modernleşme ve ilerleme konusundaki bilgi ve birikimi sınırlıydı.¹⁷ 1889 yılında Vezir Shen Xuanhuai'yi çağırarak okul kavramı hakkında bilgi sorduğunda, Xuanhuai ona şu şekilde yanıt vermiştir: "Modern okul, dış ilişkilerin öğretildiği bir kurumdur. Daha önce, biri Tianjin'de diğeri ise Şanghay'da olmak üzere iki okulun kurulması için Saray'a başvuruda bulunulmuştur."¹⁸ Bundan anlaşılacak ki, Mançu Qing Hanedanını yirmi yılı aşkın bir süredir yönetiyor olmasına rağmen, imparatoriçe Cixi, 'modern okul'un tam olarak neyi ifade ettiğini anlamamış ve dünyanın durumuna ilişkin genel bilgisi oldukça sınırlı kalmıştır.¹⁹ Cixi'nin dünya hakkındaki bilgi eksikliği, onun iktidar hırsını azaltmamıştı. Bazı Çin kaynaklarına göre, Cixi, problemlere çözüm bulmada yetenekli ve esnek olmasının yanı sıra, politik manipülasyonlarda da başarılıydı. Ülkesine olan bağlılığı kadar ileri görüşlülük eksikti. Bu bağlamda, birçok muhafazakâr vezirinden daha liberal olduğu söylenebilir.²⁰

Bilindiği gibi, zahmetli ve zorlu modernleşme süreci, politika üretebilecek ve uygulayabilecek, modernleşme karşıtı güçlerin engellemelerini aşabilecek kapasiteye ve politik bütünlüğe sahip, nispeten dengeli bir liderler grubuna ihtiyaç duymaktaydı. Çin'de Tongzhi ve Guangxu dönemlerinde, imparatorluğun mutlak gücünün dayandığı politik sistem değişmemiştir. Yüksek rütbeli bürokratlar yalnızca imparator tarafından belirlenmekteydi.²¹ Başlıca otorite, memurların atanmasında adil davranabilmiş ve merkezi yönetimi güçlendirmek amacıyla yetenekli ve erdemli kişileri bir araya getirmeyi başarabilseydi, bu durum Çin'in modernizasyon sürecinin hızlanmasına önemli bir katkı sağlayabilirdi. Ancak, Cixi'nin sağlam olmayan konumu ve siyasi tecrübesizliği, iç sorunlar ve yabancı istilalarıyla birleşerek büyük bir baskı oluşturmuştur. Cixi, kendisine bağlı bir grup yetenekli memuru başa getirdikten sonra, siyasal gücü yoğun çabalarla korumayı başarmıştır. Fakat, İmparatoriçe Cixi konumunu güçlendirdikten sonra, Prens Yixin 奕訢 gibi mutlak gücünü tehdit edebilecek vezirlere karşı saldırgan bir tutum sergilemiş ve onları susturmuştur. Hâlbuki Prens Yixin, Cixi'nin yakın müttefiki olarak biliniyordu. Bu süreçte, hükümdarın tartışılmaz otoritesi altında bazı yetenekli vezirler, yüksek rütbelerini ve zenginliklerini koruma adına Cixi'nin etkisi altına girmiştir.²² Bu durum, Çin'in modernleşme süreci üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

İmparator Xianfeng'in 1861 yılının sonunda ölümünden sonra, Cixi, Yixin ile ittifak kurarak darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Yixin, naip prens unvanını almış ve İmparatorluk Konseyi ile çeşitli dış ilişkiler ve genel yönetimin başına geçmiştir.²³ Prens Yixin, Fransa ve İngiltere ile yapılan anlaşmaları fırsat olarak değerlendirerek Pekin'de sivil ve askerlerden oluşan bir politik birlik kurmuştur. Bu hamle, Prens Yixin ile İmparatoriçe Cixi arasında sorun çıkmasına neden olmuş ve Cixi, otoritesini kaybetme korkusuyla 1865 yılında Yixin'i görevden almıştır.²⁴ İmparatorluk Konseyi üyeleri ve vezirler Cixi'nin bu kararını protesto etmiş ve Cixi, bu baskılardan ötürü kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ancak, Cixi, Prens Yixin'in yetkilerini kısıtlamış ve onun naip prens

¹⁶ Guo, Ying 郭莹. "精英人物与中国近代化进程 (Seçkinler ve Çin'in Yakın Çağ Süreci)." *学术月刊 (Bilim Dergisi)*, no. 1, 1994, s. 72.

¹⁷ Weng Tong-he Riji, 翁同龢日记, (排印本), (Weng Tong-he Hatıratı), 第一册, cilt I, 成文出版社, 1970, s. 271; Wang Kai-xi 王开玺, 慈禧太后的文化学养 (İmparatoriçe Valide Cixi'nin Kültür Seviyesi), 中国社科院近代史研究所, http://jds.cssn.cn/newzxd/t202101/t20210128_5304358.shtml

¹⁸ Sheng, Xuan-huai 盛宣怀, 未刊信稿 (*Sheng Xuanhai'nin Yayınlanmamış Mektupları*). Shanghai: Zhonghua Shuju 上海中华书局, 1960, s. 279.

¹⁹ Jiang, Duo. 姜铎. "慈禧与洋务运动 (Cixi ve Kendini Güçlendirme Hareketi)." *Lishi Yanjiu 历史研究* (Beijing), no. 4, 1991, s. 50.

²⁰ Age. s. 51

²¹ Xie, Junmei 谢俊美. 政治制度与近代中国 (*Siyasi Sistem ve Yakınçağ Çin*). Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe 上海人民出版社, 1995, s. 1-20.

²² Ding, Ri-chu 丁日初 ve Du Xun-cheng 杜恂诚. "十九世纪中日资本主义现代化成败原因浅析 (On dokuzuncu yüzyılda Çin ve Japonya'daki kapitalist modernleşmenin başarı ve başarısızlığının bir analizi)." *Lishi Yanjiu 历史研究* (Beijing), no. 1, 1983, s. 42; Jiang, Duo. 姜铎, op.cit. s. 47.

²³ Xie, Junmei 谢俊美, op.cit. s. 39; Jiang, Duo. 姜铎, op.cit. s. 44.

²⁴ Jiang, Duo. 姜铎, op.cit. s. 44

unvanını geri almıştır.²⁵ Farklı taktikler kullanarak Prens Yixin'i kendisine itaatkâr hale getirmeyi başarsa da, Cixi bu durumdan tatmin olmamıştır.

Nisan 1884'te, İmparatoriçe Cixi, Prens Yixin ve destekçilerini siyasetten uzaklaştırmak amacıyla Tongzhi'dan sonra tahta çıkan İmparator Guangxu'nun babası Prens Chun Yixuan ile ittifak kurmuştur. Daha muhafazakâr olan Prens Yixuan, Prens Yixin'in yerini almış ve Divan Konseyi üyelerini değiştirmiştir. Kısa süre içinde, önemli vezirlik makamı vasat ve kendini beğenmiş vezirlerle doldurulmuş, aralarındaki karşı çıkan açık sözlü memurlara rağmen Cixi, eleştirileri dikkate almamıştır. Daha sonra, memurlar yeniden değiştirilmiş ve Çin devletinin yönetici çevresindeki önemli personel değişiklikleri tamamlanmıştır. Prens Yixuan, muhafazakâr bir kişiliğe sahip olsa da, Cixi'nin desteğiyle "Kendini Güçlendirme" Hareketi'ni devam ettirmiştir. Zaten Reformcular hareketleri en yüksek yöneticilerin desteğini almadıkları sürece pek bir şey başarılı olma ihtimalleri zordur.²⁶

Prens Yixin'in Prens Yixuan 奕譞 yerine getirilme planı, Cixi'nin önceden hazırladığı bir strateji olup, bu durumun ülkenin modernleşmesiyle doğrudan ilgili olmadığını göstermektedir. Eğer Cixi, modernleşme hareketini desteklemiş olsaydı, Prens Yixin'in hatalarını eleştirmenin yanı sıra, modernleşme tasarısını ve yönünü destekleyerek, Yixin'in yardımıyla Çin'in modernleşmesini hızlandıracak bilgili ve yetenekli reformcuları atamış olabilirdi. Ancak, Cixi'nin dar görüşlülüğü ve özgün düşüncelere sahip olmaması bu süreci zorlaştırmıştır. Tam tersine, Cixi, Prens Yixin'e iki kez komplo düzenlemiş ve ikinci girişiminde Yixin'i Çin hükümetinin merkezi gücünden on yıl süreyle uzaklaştırmıştır. Bu durum, sarayda reformculardan oluşan bir lider çevresinin oluşma olasılığını ciddi şekilde engellemiştir. Yixin'in yerine geçen Prens Yixuan'a "kendini güçlendirme hareketi" politikasını uygulama sorumluluğu verilmiş ve aynı zamanda deniz kuvvetlerinin başına getirilmiştir. Ancak, Prens Yixuan, Beiyang 北洋 filusunu kurmasına rağmen, deniz kuvvetlerinin modernleşme planını bozmuştur.²⁷ Çin-Fransa savaşının bitiminde iki yıl sonra,²⁸ günlük yaşamında gösterişe düşkün olan Cixi,²⁹ gösterişli bahçeleriyle tanınan yazlık sarayını inşa etme kararı almıştır. Cixi'ye sık sık övgülerde bulunan Prens Yixuan, 12 ila 14 milyon gümüşü - 11 milyonunun deniz kuvvetlerinin fonundan geldiği belirtilmiştir - Cixi'nin ele geçirmesine izin vermiştir.³⁰ Her ithal savaş gemisinin iki milyon gümüş tael tuttuğu göz önüne alındığında, Cixi'nin ele geçirdiği miktar yaklaşık 6-7 savaş gemisinin satın alınmasına yetecek bir meblağa tekabül etmektedir.³¹ Dolayısıyla, Birinci Çin-Japon Savaşı'nda (1894-1895) Çin Deniz Kuvvetleri'nin mağlup olması, Qing Hanedanı'nın askeri modernizasyon için yeterli yatırım yapmaması ve Empress Cixi'nin yazlık saray inşası için kaynakları askeri ihtiyaçlardan saptırması gibi suçlamalara yol açmıştır.

1.2. Kendini Güçlendirme Hareketi ve Cixi'nin Rolü

Ocak 1861'in başında, Prens Yixin ve diğer vezirler Çin'in ıslahat konusunda üzerine iki önemli tasarı hazırlamışlardır. Bu tasarılar, İmparator Xianfeng (hayatayken) tarafından yazlık sarayında, prensler, vezirler ve İmparatorluk Konseyi üyelerine düşünülmesi ve tartışılması için sunulmuştur. Tasarılar daha sonra kabul edilmiş ve resmi politika haline gelmiştir. Bu gelişme, reform ve "kendini güçlendirme" hareketinin Qing hükümetinin politikası olduğunu ve Prens Yixin'in ilk modernleşme programının mimarı olduğunu açıkça ortaya koymuştur. İmparatoriçe Cixi, otoritesini güçlendirmek amacıyla, "Kendini Güçlendirme Hareketi"ni büyük ölçüde desteklemiştir."Tongzhi ve Guangxu" dönemlerinde, hükümetin eyaletler üzerindeki kontrolü zayıflamış ve bu durum valilerin "kendini güçlendirme hareketi"ni uygulamaları için uygun koşullar yaratmıştır. Ancak, imparatorluk makamının baskısı, valilerin politik bir güç odağı oluşturmalarını ve bu programı birlikte

²⁵ Xie, Junmei 谢俊美, op.cit. s. 43

²⁶ Ding, Ri-chu 丁日初, and Du Xun-cheng 杜恂诚, op.cit. s. 87.

²⁷ Luo, Rong-qu 罗荣渠. *Modernleşme Hakkında Yeni Teori*. 4th ed. Beijing: Beijing Daxue Chubanshe, 1998, s. 286-287.

²⁸ Çin-Fransa Savaşı (1884-1885), Çin ile Fransa arasında gerçekleşmiş bir çatışmadır. Savaş, Fransa'nın Vietnam üzerindeki nüfuzunu artırma çabalarına karşı Çin'in direnmesiyle başlamıştır. Fransa'nın askeri üstünlüğü ve Çin'in yenilgisi sonucunda, savaş 1885 yılında imzalanan Tianjin Antlaşması ile sona erdirilmiştir.

²⁹ Jiang, Duo 姜铎, op.cit. s. 51.

³⁰ Zou, Zhaoqi 邹兆琦. "慈禧挪用海军军费造颐和园史实考证 (Yazlık Sarayının İnşası İçin Cixi'nin Deniz Kuvvetleri Fonunun Keyfi Kullanmasına Dair Tarihsel Araştırma)." *Academic Journal* (Shanghai), no. 5, 1984, s. 31; Xie, Junmei 谢俊美, op.cit. s. 144.

³¹ Jiang, Duo. 姜铎, op.cit. s. 53

yürütmelerini imkânsız hale getirmiştir.³² Xie Jun-mei'nin belirttiğine göre, Li Hongzhang ve Beiyang grubundakiler, Jiangsu, Zhejiang ve Zhili gibi eyaletlerde, yirmi yılı aşkın bir süre imparatorluk güçleriyle yan yana, nispeten bağımsız kalelere sahiptiler.³³ "Kendini Güçlendirme" politikasını savunanların içindeki bölünmeler ve muhafazakârlarla aralarındaki ayrılıklar, İmparatoriçe Cixi'nin bu durumdan yararlanarak siyasi dengeleri gözetken oyunlar oynamasını mümkün kılmış ve Çin'in modernleşme sürecinin ilerlemesini engellemiştir.³⁴

Yukarıda belirtilen nedenlerle, Qing hükümetinin "kendini güçlendirme" politikası, yerel otoriteler üzerindeki kontrolü zayıflatmıştır. Ancak bu, merkezi gücün tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Çin hükümeti, basit bir yazılı emirle "kendini güçlendirme" yanlısı valileri değiştirme veya görevden alma yetkisine sahipti.³⁵ Politik hayatları, Cixi'nin başını çektiği devlet tarafından sürekli olarak manipüle edilmiştir.³⁶ Bu nedenle, bu valilerin "özgür" olduklarını ve hatta "ayrılıkçı rejimler" kurmak istediklerini söylemek pek mümkün değildir. Cixi, yüksek mevkideki eyalet memurlarını büyük bir ustalıklarla birbirine düşürerek otoritesini güçlendirmiştir. Örneğin, Hunan ordusunu kontrol edebilmek için Vali Zeng Guofan ve Vali Zuo Zongtang arasındaki güvensiz ilişkilerden yararlanmıştır. Ayrıca, Zeng Guofan ve Vali Li Hongzhang arasındaki anlaşmazlıkları kullanarak Hunan ve Huai ordularını kontrolü altında tutmuştur. Vali Zhang Zhidong'u, Li Hongzhang'a karşı desteklemiştir.

Amerikalı bir akademisyenin belirttiği gibi, "kendini güçlendirme hareketi"nin savunucusu valiler, "amaçlarına ulaşabilmek için İmparatoriçe Cixi'ye bağlı kalmakta ve onun himayesi altında hareket etmektedirler."³⁷

İmparatoriçe Valide Cixi, İmparator Tongzhi'dan başlayıp İmparator Guangxu ile bittiren "Yeni Siyaset" olarak bilinen modernleşme sürecinde oynadığı rol hakkında çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Qing Hanedanı'nın karşı karşıya kaldığı Taiping İsyanı ve İkinci Afyon Savaşı gibi siyasi krizlere yanıt olarak, Prens Yixin, Zeng Guofan, Zuo Zongtang ve Li Hongzhang gibi figürler, "kendini güçlendirmek" için çaba gösterilmesini savundular. Sonraki 30 yıl boyunca "Kendini Güçlendirme Hareketi" muhafazakârlardan farklı derecelerde eleştiri ve engelleme ile karşılaşmıştır. Bununla birlikte, bu zorluklara rağmen, her girişim genellikle İmparatoriçe Cixi'nin desteğiyle zorlukla başlamıştır.³⁸ Örnek verecek olursak, İmparatoriçe Cixi, muhafazakârların kesimlerin güçlü muhalefetine rağmen, insan yetiştirme ve istihdam konularına büyük önem vermiştir. İktidarı devraldığında, köylü isyanlarını bastırmak için Han Çinlilerini öne çıkararak gelenekleri kırmıştır. Sonrasında askeri işletmeler ve kıyı savunma projeleri başlatmıştır. Geleneksel memur sınav sisteminin acil olarak gerekli modern yetenekleri üretemeyeceğini fark ederek, eski eğitim sisteminde hızla reformlar gerçekleştirerek yeni yeteneklerin yetiştirilmesini sağlamıştır.

Önemli adımlar arasında modern okulların kurulması ve imparatorluk sınav sisteminin kaldırılması bulunuyordu. Batı eğitimini benimseyerek, Tongwen Guan (İmparatorluk Dil Koleji) üzerinde reformlar yaparak Çin'de Batı modern bilimlerini resmi olarak öğrenen ilk kurum oldu.³⁹ İmparatoriçe Cixi'nin himayesinde, Şanghay'daki Guangfang Yuan Enstitüsü, Guangzhou'daki Tongwen Guan, Fuzhou Deniz Akademisi, Tianjin Deniz Akademisi, Guangdong Deniz Akademisi, Hubei Askeri Akademisi ve Şanghay Nanyang Okulu gibi çeşitli modern eğitim kurumları kurulmuştur. Ayrıca, İmparatoriçe Cixi, Zeng Guofan, Li Hongzhang ve diğerlerinin genç öğrencilerinin ABD'de eğitim görmeleri için hazırladıkları planları onaylamıştır. Muhafazakârların engeline rağmen, bu girişim Çin'in resmi olarak yurt dışında öğrenci değişim programlarına başladığı noktayı işaret ediyordu.⁴⁰ Askeri modernleşme açısından önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Örneğin, 1860'ların sonrasında

³² Ding, Richu 丁日初. "Barbarları Kontrol Et ve Onlardan Öğren: Mançu Hanedanı Modernleşmesinden Alınacak Dersler." *Modern China*, no. 2, 1991, s. 191. Li Xizhu, 李细珠, 地方督抚与清末新政: 晚清权力格局再研究 (Yerel Valiler ve Son Qing Reformları: Son Qing Dönemi İktidar Yapısının Yeniden İncelenmesi), 社会科学文献出版社, 2012, s. 204-207.

³³ Xie, Junmei 谢俊美, op.cit. s. 85-90.

³⁴ Liu, Kwang-Ching. "Nineteenth-Century China: The Disintegration of the Old Order and the Impact of the West." In *China's Heritage and the Communist Political System*, vol. I, edited by Ping-ti Ho and Tang Tsou. Chicago: University of Chicago Press, 1968.

³⁵ Ding, Ri-chu 丁日初, and Du Xun-cheng 杜恂诚, op.cit. s. 42.

³⁶ Liu, Kwang-Ching, op.cit. s. 113.

³⁷ Rozman, Gilbert. *The Modernization of China*. New York: The Free Press, 1981, s. 72, 81.

³⁸ Dong Lingfeng 董凌峰, 略论慈禧太后与中国近代化 (İmparatoriçe Valide Cixi ve Çin Modernleşmesi), 天府新论, 2006 年第 5 期, s. 125.

³⁹ A.g.e. s. 126.

⁴⁰ Dong, a.g.e. s. 127.

Çin'de Batı tarzı silahlarla donatılmış ve Batı tarzı eğitim almış ordu birimleri, Hunan Ordusu ve Huai Ordusu şeklinde teşkil edilmiştir. Ayrıca, Çin'in ilk modern deniz kuvvetleri olan Beiyang ve Nanyang Filoları kurulmuştur. Çin'in ilk modern silah fabrikaları, Anqing Silah Fabrikası, Tianjin Makine İdaresi ve Shandong Makine İdaresi olarak faaliyete geçmiştir. Ayrıca, Çin'in ilk modern gemi inşa tesisleri olan Fuzhou Tersane İdaresi ve Jiangnan Tersanesi de kurulmuştur. Çin'in ilk askeri amaçlı modern iletişim altyapısı, Tianjin-Shanghai telgraf hattı ve Tianjin Telgraf Genel Müdürlüğü gibi tesislerle sağlanmıştır.⁴¹

Daha sonra, İmparatoriçe Cixi, yurtdışına öğrenci gönderme çabalarını artırarak, Qing hanedanlığının son döneminde yönetimini güçlendirmek için çeşitli reformlar yapma kararı almıştır. İmparatoriçe Cixi, fikir önderleri Kang Youwei ve Vali Yuan Shikai'nin "anayasal yönetimi uygulama" önerilerini kabul etmiştir. Ayrıca, Batı ülkelerindeki siyasi sistemleri incelemek amacıyla beş vezir göndermiş ve bu sistemlerden elde edilebilecek faydalı uygulamaları benimsemeyi hedeflemiştir. Vezirlerin dönüşlerinde sundukları görev raporuna dayanarak, "anayasal hazırlık" uygulamasını duyurmuştur. Batı ve Çin siyasi sistemlerinin karşılaştırmalı güçlü ve zayıf yönlerini derinlemesine analiz ederek, mevcut Qing hükümet yapısındaki eksiklikleri ve Çin'in Batı karşısındaki zayıflığının nedenlerini anlamıştır. Vezirlerin görev raporu, Qing siyasi sisteminin Batı siyasi kurumlarından öğrenerek modernleştirilmesine yönelik reformların rasyonel bir şekilde planlanmasına yol açmıştır.⁴²

Ancak "Kendini Güçlendirme Hareketi"nin çeşitli boyutları incelendiğinde, temel olarak Batı bilimsel ve teknolojik ilerlemelerini benimseme üzerine odaklanmış düşük düzeyde bir modernleşme hareketi olduğu söylenebilir.⁴³ Bazı tarihçiler, İmparatoriçe Cixi'nin, reform için ileri görüşlü olmadığını iddia etmektedir.⁴⁴ Örneğin, ABD'li tarihçi Fairbank'e göre, Cixi'nin Konfüçyüsçü yönetimi başarıyla canlandırmasına rağmen, modernleşme çabaları, sorunların kapsamını kavramadığı için büyük engellerle karşılaşmıştır.⁴⁵ Çinli tarihçi Jiang Duo'ya göre, 1870'lerin başında, Cixi, muhafazakârlardan yana tavrı olarak Li Hongzhang'ın demiryolu inşası önerisini reddetmiştir.⁴⁶ 1880'lerin sonunda, Zhili Eyaleti'nin valisi Liu Mingchuan, Li Hongzhang'ın tam desteğiyle demiryolu inşası konusunda bir tasarı hazırlayarak hükümete sunmuştur. Bu noktada, muhafazakârlar bir kez daha karşı çıkmışlardır. 1881 Şubatında, Cixi, bir ferman çıkararak "Liu Mingchuan'ın tasarısının dikkate alınmayacağını" belirtmiştir.⁴⁷ 1886'dan sonra, "kendini güçlendirme" savunucuları ve muhafazakârlar arasında demiryolu konusunda hararetli tartışmalar yeniden başlamıştır. Sonunda konu, Cixi'nin İmparator Guangxu adına Zhang Zhidong'un orta yol seçimini onaylayan fermanıyla sonuçlanmıştır.⁴⁸ Ancak, bu durum Çin'in demiryolu inşaatının on yıl gecikmesine neden olmuştur.

Cixi'nin hükümdarlığı döneminde, Mançu Qing hükümeti, modası geçmiş ve yanlış uygulanan politikalarını devam ettirmiştir. Yeni bir girişim olarak, "firmaların resmi gözetimi ve tüccar yönetimi"ni sağlamak gerekli bir adım olarak görülmüş ve bu uygulama kurulduğu ilk yıllarda belirli bir başarı göstermiştir. Ancak, kısa süre içinde bu politikanın resmi zarara, rüşvet olaylarına ve savurganlığa yol açtığı ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin gelişmesinin, mevcut iktidar yapısını daha da zayıflatacağı endişesiyle, Çin hükümeti, kişisel kapitalist girişimleri destekleyen bir politikaya geçiş yapmak için 1903 yılına kadar beklemiştir. Afyon Savaşı'ndan itibaren geçen 60 yıl süresince, kapitalizmin gelişmesi için yetenekli ve kabiliyetli liderlere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak, yeni eğitim sisteminin ilerlemesini hızlandıran imparatorluk, imparatorluk sınav sistemini ancak 1905 yılında kaldırmıştır.⁴⁹

⁴¹ Guo Weidong 郭卫东, *传统与创制:19世纪后期中国的洋务运动*(Gelenek ve Yenilik: 19. yüzyılın sonlarında Çin'deki Batılılaşma Hareketi), s. 1-2. /https://www.aisf.or.jp/sgra/wp-content/uploads/2019/05/Format_A%EF%BC%BC%EF%BC%BDKokushi4_Fullpaper_GuoWeidong%E9%83%AD%E8%A1%9B%E6%9D%B1.pdf.

⁴² Dong Linfeng, op.cit. s.127-128.

⁴³ Li Xizhou 李细珠, *论慈禧太后及其统治的是非功过* (İmparatoriçe Valide Cixi ile Onun Başarısı ve Kusuru Hakkında), *安徽史学*, 2014, s. 5-12.

⁴⁴ Wang Linmao 汪林茂, *层级递进的晚清三次新政*(Geç Qing Hanedanı'nın Üç Ardışık Reformu), *《历史教学》* 2002年第2期, s. 16

⁴⁵ Fairbank, John King, Edwin O. Reischauer and Albert M. Craig, *East Asia: Tradition and Transformation*. (revised edition), Houghton Mifflin Company, Boston, 1989, s. 563-564.

⁴⁶ Jiang, Duo. 姜铎, op.cit. s. 48.

⁴⁷ Qing Dezong Huangdi Shilu 清德宗皇帝实录. *Mançu Qing İmparatoru De Zhong Dönemi Gerçek Kayıtlar*, vol. 126, s. 13.

⁴⁸ Jiang, Duo. 姜铎, op.cit. s. 48-49.

⁴⁹ "Keju zhi du" (科举制度) olarak bilinen İmparatorluk Sınav Sistemi, Tang Hanedanı döneminde (618-907) başlamış ve Song Hanedanı döneminde (960-1279) daha da kurumsallaşarak yaklaşık 1.300 yıl boyunca uygulanmıştır. Qing Hanedanı döneminde, 1905 yılında

Bu hataların tümünü tek başına Cixi'ye yüklemek haksızlık olabilir, ancak baş hükümdar olarak ilerlemeci politikaların sürdürülmesi konusunda sorumluluğu olmadığı da söylenemez.

Çin hükümetindeki yeni ve eski politikaların uyumsuz bir şekilde bir arada bulunması, hükümetin örgütlenmesini de etkilemiştir. "Kendini güçlendirme" kampanyası kapsamında merkezi hükümet, çeşitli ülkelerle ilgili işleri yürütecek bir ofis kurmuş; Beiyang ve Nanjing arasındaki ticareti, yani kuzey ve güney sahillerindeki anlaşmalı limanlarda gerçekleşen ticari işleri yürütmek üzere iki vezir atanmıştır. Ancak eski organizasyon yapısının büyük bir kısmı hala devam etmektedir. Bu durum, yeni ve eski yapıların birlikte işlediğini göstermektedir. Merkezi düzeydeki birçok yeni kurum, Çin devletinin yirminci yüzyılın başında uygulamaya koyduğu "Yeni Siyaset" ile kurulmuştur.

Yukarıdaki bilgiler ışığında özetle, Cixi'nin kesin olarak muhafazakârların lideri olduğunu söylemek mümkün değildir, ayrıca "kendini güçlendirme" kampanyasının, Cixi'nin başını çektiği son dönem Çin hükümetinin onayladığı resmi bir "millî politika" olduğunu kabul etmek de zordur. Bu nokta Cixi'nin, modernizasyonu yalnızca kendi kişisel ve siyasi çıkarlarına yönelik bir araç olarak değerlendirdiği yorumu yapılabilir.⁵⁰ Bu noktada, bazı araştırmacıların Cixi'yi, 'kendini güçlendirme hareketi'nin çöküşünden birinci derecede sorumlu olarak görmesi, diğerlerinin ise onu bu kampanyanın "kumandanı ve politika üreticisi" olarak değerlendirmesi ilginç bir tartışma konusu oluşturmaktadır. Genel olarak, Cixi'nin desteği, son dönem Çin'in Yeni Politikasının ilerlemesine katkıda bulunmuş, ancak Cixi'nin kararsızlığı ve yetersizliği modernleşme sürecinin yavaş ilerlemesine neden olduğu söylenebilir.

Özetlersek, İmparatoriçe Cixi, Qing Hanedanı'nın son döneminde Çin'in modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Cixi'nin geleneksel eğitim almış olması, modernleşme ve Batı bilgisi konusundaki sınırlı bilgisi, reform ve modernleşme çabalarını kısıtlamıştır. "Kendini güçlendirme" hareketini desteklemiş olmakla birlikte, bu destek genellikle yüzeysel kalmış ve muhafazakâr engeller nedeniyle etkili olmamıştır.

Cixi döneminde, modern eğitim kurumlarının kurulması, Batı bilim ve teknolojilerinin Çin'e getirilmesi açısından önemli adımlar atılmıştır. Örneğin, Guangfang Yuan ve Fuzhou Deniz Akademisi gibi okullar modern eğitim sisteminin temellerini atmıştır. Ayrıca, Batı tarzı askeri birimlerin ve deniz kuvvetlerinin kurulması, Beiyang ve Nanyang Filoları'nın oluşturulması gibi askeri modernizasyon çabaları da görülmüştür. Bununla birlikte, muhafazakâr vezirler ve grupların dirençleri, bazı reformların uygulanmasını engellemiş, reformlar ve projeler yeterince hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilememiştir. Başka bir deyişle, Cixi'nin modernleşme çabaları, çeşitli yönetsel ve muhafazakâr engeller nedeniyle sınırlı kalmış, Çin'in modernleşme süreci bu nedenle yeterince ilerleyememiştir.

2. Sultan II. Abdülhamid: Osmanlı'nın Son Dönem Modernleşme Çabaları

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve Abdülhamid'in Yönetimi

19 yüzyıl, siyasi ve askeri koşulları oldukça karmaşık olan Osmanlı İmparatorluğu için zorlu bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönem, imparatorluğun iç ve dış mücadelelerle başa çıkmak zorunda kaldığı bir dönem olarak nitelendirilir. Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda yönetim açısından içerde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Merkezi otoritenin zayıflaması, eyaletler arasındaki rekabetin artması ve isyanların sıkça ortaya çıkması gibi faktörler, imparatorluğun istikrarını tehdit etmiştir. Öte yandan, Balkanlar, Arabistan ve Kafkasya gibi bölgelerde yaşanan isyanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının içerisindeki etnik ve dini çeşitliliğin getirdiği sorunları da göstermektedir.⁵¹ Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda ekonomik açıdan da çeşitli sıkıntılar yaşamıştır.⁵² Avrupa'da sanayileşme ve ticaretin gelişmesine ayak uyduramayan imparatorluk, ekonomik gerileme içerisine girmiştir. Ticaret yollarının kontrolünün kaybedilmesi ve vergi tahsilatında yaşanan zorluklar, Osmanlı ekonomisini zayıflatmıştır.⁵³

yapılan modernizasyon reformları çerçevesinde kaldırılarak, Çin'de liyakat temelli kamu görevlisi alımında önemli bir dönemi sonlandırmıştır.

⁵⁰ Fairbank, John King, and Edwin O. Reischauer, op.cit. s. 336.

⁵¹ Ahmad, Feroz. *The Making of Modern Turkey*. London/New York: Routledge, 1993, s. 24; SAYDAM, Abdullah, Osmanlı Harbiye'sinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid Dönemi). *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 2019, s. 3-5.

⁵² Owen, Roger (2009). *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, I.A Tauris, 2009, s. 100-108.

⁵³ Miller, Geoffrey(1997). *Straits: British Policy Towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign*, University of Hull Press, 1997, s. 11.

Bu zorlu koşulların ortasında, Osmanlı İmparatorluğu birçok reform girişiminde bulunmuş, ancak istenilen başarıyı elde edememiştir.⁵⁴ Bu nedenle, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için iç ve dış mücadelelerin yoğun yaşandığı bir dönem olmuş ve İmparatorluk özellikle Avrupa devletlerinin artan baskısı altında kalmıştır. ⁵⁵ Napolyon Savaşları ve sonrasında Avrupa'da meydana gelen siyasi dönüşümler, Osmanlı topraklarında da etkili olmuş ve imparatorluğun zayıflamasına neden olmuştur.⁵⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19. yüzyıl boyunca çeşitli Avrupa güçleriyle çatışmaları içinde, özellikle Rusya ile olan savaşlar önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, 1828-1829 ve 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşları gibi çatışmalar, imparatorluğun sınırlarını ve egemenliğini ciddi şekilde etkilemiştir.⁵⁷

Yenilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik konumunu zayıflatarak Avrupa güçlerine olan bağımlılığını artırmış ve bu durum, imparatorluğun uluslararası arenadaki diplomatik statüsünü güçlendirmek için birinci derecede bir orduya olan acil ihtiyacı göstermiştir. Bu durum askeri alanda yeniden yapılanmanın kaçınılmaz hale gelmesine yol açmıştır.⁵⁸

31 Ağustos 1876'da talihsiz Sultan V. Murat hal'edilerek yerine küçük kardeşi Abdülhamid getirilmiştir. II. Abdülhamid tahta çıktığında, Osmanlı Devleti'nin durumu iç karartıcı bir görünüm sergilemektedir.⁵⁹ Birçok Avrupa ülkesi Osmanlı'nın geniş mirasından pay kapma hesapları yapmaktadır ve hayli güç meseleler, genç hükümdar II. Abdülhamid'i beklemektedir.⁶⁰ Sultan Abdülhamid, Saray'daki olumsuz ortamda büyüdüğü için, iyi tahsil görememiş, ancak kendi kendini yetiştirmiştir ve öğrenimi sırasında okuma alışkanlığı edinmiştir.⁶¹ Tahta oturtulan Abdülhamid, genç yaşına rağmen, devleti iyi idare edecek kadar bilgi ve tecrübe birikimine sahip olmuştur. ⁶² Sultan Abdülhamid'in hükümdarlığı 33 yıl sürmüştür. Bu uzun dönem, onun Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki rolünü ve modernizasyon çabalarını anlamak açısından önemlidir. Abdülhamid'in yönetim anlayışı ve uygulamaları, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreçlerinin ne ölçüde başarılı olduğu konusunda önemli ipuçları sunabilir. Ayrıca, Abdülhamid döneminin özellikleri, imparatorluğun neden başarısızlığa uğradığına dair analizler için de önemli veriler sağlayabilir.

1878 Berlin Antlaşmasından sonra, Sultan II. Abdülhamid, bütün yetkileri Sarayda toplayarak, söz konusu antlaşmadan geri kalan Osmanlı topraklarını korumanın yollarını aramıştır. Gücü yetmediği zamanlarda da devleti daha kötü durumlara düşürmekten korumak için taviz vermek zorunda kalmıştır.⁶³

Abdülhamid'in çok sakin ve gösterişten uzak bir hayat tarzına sahip olduğu söylenir.⁶⁴ Abdülhamid okumaya meraklı olup, Yıldız Sarayında zengin bir kütüphane kurmuştur.⁶⁵ Sultan Abdülhamid, çok usta bir diplomat olarak kabul edilir. Onun döneminde Osmanlı Devleti'nin çok hassas dengeler üzerinde durduğu söylenebilir. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğunu I. Dünya Harbi sonuna kadar yürüttüğü usta denge politikası ile yaşatmayı başarmıştır. Onun tüm gayreti, İmparatorluğun egemenlik haklarını serbestçe kullanabilmesi, toprak bütünlüğünün korunması ve kapitülasyonların ilgası amaçlarına yöneliktir.⁶⁶

⁵⁴ Sander, Oral (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitapevi, 1987, s. 204-208.

⁵⁵ Ortaylı, İlber (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (2. Bası) Hil Yayın, s. 84; Zürcher, Erik J.(2004). *Turkey: A Modern History*, 3rd edition, I.B.Tauris, 2004, s. 81; Davison Roderic H.(1963). *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, 1963, s. 3-421.

⁵⁶ Hanoğlu, M. Şükrü (2008). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2008, s. 67-69.

⁵⁷ Shaw, Stanford J. and Ezel Kural Shaw (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, 1977, s. 191-211.

⁵⁸ Davison, Roderic H.(1990) *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923: the Impact of the West*, UNIVERSITY OF TEXAS PRESS, AUSTIN, 1990, s. 80.

⁵⁹ Georgeon, François. "Abdülhamid II (1876-1909)." In *The Great Ottoman Turkish Civilization*, vol. I, edited by Yeni Türkiye Yayınları. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 621; Ahmad, Feroz. *The Making of Modern Turkey*. London/New York: Routledge, 1993, s. 30.

⁶⁰ Koloğlu, Orhan, *Avrupa Kışkırcısında Abdülhamit*, İletişim yayınları, 1998, s. 11-29.

⁶¹ Kocabaş, Şükrü. *Sultan Abdülhamit – Şahsiyet ve Politikası*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1995, s. 17-18.

⁶² a.g.e. s. 22.

⁶³ a.g.e. s. 158-159.

⁶⁴ Woods, H. F. *Türkiye Anıları*. Translated by F. Coker. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976, s. 113.

⁶⁵ Mayakon, İsmail M. *Yıldız'da Neler Gördüm?* İstanbul: Sertel Matbaası, 1940, s. 77.

⁶⁶ Kocabaş, op.cit. s. 203.

II. Abdülhamid, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında, gayrimüslim mebusların Mebusan Meclisinde sürdürdükleri milli birliği zedeleyici faaliyetlerini 1878 Şubatında Meclis'i kapatarak sonra erdirmiştir.⁶⁷ Sosyolog Samuel Huntington'un ifadesiyle, Sultan Abdülhamid, Avrupa'da "aydınlanmacı despot" denilen modernist müstebit hükümdarlar türünden bir "istibdat ve reform padişahı" idi.⁶⁸ Charles Issawi'ye göre, Abdülhamid "savunmacı modernleştirici" türünde bir hükümdardır.⁶⁹ François Georgeon ise daha derin araştırma yapılmadan Abdülhamid ve onun iktidarı hakkında yorum yapmanın mümkün olmadığı kanaatindedir.⁷⁰ M. E. Yapp ise, Abdülhamid'in reformist bir padişah ve ekonomi alanında Tanzimatçılardan daha gayretli,⁷¹ akıllı, becerikli bir politikacı, acımasız bir modernist ve sorumluluk duygusu olağanüstü olan vatansever bir hükümdar olduğunu vurgulamıştır.⁷² Sükrü Kocabaş ve Fikret Okyar da, Abdülhamid'in vatan sever ve vazifesinin ağır sorumluluk sahibi olduğunu söyleyerek, Abdülhamid'in "devletin menfaatlerinden başka bir emelim yoktur"⁷³ gibi ifadeler vermektedirler.

Sultan II. Abdülhamid, hürriyetçi ve meşrutiyetçi görüşlere şiddetle karşı çıkmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve kendi konumunun güçlendirilmesi açısından Batılılaşma ve reformları, dikkatli bir şekilde seçilip uygulandığında tamamen reddetmemiştir.⁷⁴ Abdülhamid, bazı tarihsel anlatılardaki anlayışsız, uzlaşmaz ve tümünden gerici olmaktan uzaktı, tam tersine, istekli ve eylemli bir yenilikçi, Sultan Abdülaziz'in ve otokratik reformculuklarına karşı Genç Osmanlıların müstebit idare devresinde ilk Türk hürriyetçi eleştirisini yükselttikleri Tanzimat devlet adamlarının gerçek varisiydi."⁷⁵ Lewis'e göre, "Bütün Tanzimat hareketinin-hukuk, idare ve eğitim reformunun-Abdülhamid idaresinin bu ilk yıllarında gerçekleştiğini ve zirvesine eriştiğini söylemek bir mübalağa olmaz."⁷⁶

II. Abdülhamid devrinde en meşhur Sadrazam Küçük Said Paşa da devletin yaşaması için ıslahat yapmanın zaruri olduğu fikrini inanç olarak benimsemiş ve 1880 Ağustos'unda hazırlayarak Padişah'a sunduğu layihasında "*Maarif-i umumiye intişar etmedikçe Devlet-i seniyyeleri umur-i dahiliye ve hariciyesini hüsn-i idareye muktedir rical, hukuk-i ammeyi hakkıyla hall-ü fasl edecek hükkam, askeri hün-i idare eyleyecek kumandan ve varidatın menbaini fenn-i tedbir-i servete göre imal-u tevsi esbabını gösterecek mal memuru bulamaz. Ve servet-ü sadet-i ammeye hizmet eden kaffe-i tesisat ve amliyat maarif münteşir olmadıkça vücuda gelemez.*"⁷⁷ diyerek padişaha ıslahatın önemini altını çizerek göstermeye çalışmıştır. II. Abdülhamid bu layihaya olumlu bakarak, Said Paşa'nın ileri sürdüğü reformun gerçekleşmesine çaba harcamıştır. Maarif nazırı Safvet Paşa'nın 1869'da hazırladığı *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin 1879'da tatbiki konulmasıyla öğretimde ciddi bir eğitim hamlesine girişilmiştir.⁷⁸ Abdülhamid zamanında ilkokullarda ders programları zenginleştirilmiş ve askeri rüştiyeler açılarak Harbiye'ye daha nitelikli öğrenciler yetiştirilmeye çalışılmıştır.⁷⁹

2.2. Abdülhamid'in Merkezîyetçi Politikaları ve Modernleşme Çabaları

Sultan II. Abdülhamid'in ilk ve en büyük çabalarını eğitim alanında göstermiş,⁸⁰ ve en göz alıcı başarısı hem okul hem öğrenci sayısının önemli ölçüde arttığı yüksek öğretimde olmuştur."⁸¹ "Rüştiyeler 250'den 600'e, İdadiler 5'ten 104'e, Darülmualimîn 4'ten 32'ye, İptidailer ise 200'den dört-beş bin civarına çıkarılmıştır."⁸² 1876'da

⁶⁷ Kuran, Erol. *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 125; Georgeon, op.cit. s. 619; Karal, E. Z. "Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877." In *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, edited by Benjamin Braude and Bernard Lewis. New York/London: Holmes & Meier, 1982, s. 387-400.

⁶⁸ Huntington, Samuel P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968, s. 32.

⁶⁹ Issawi, Charles. *Cross-Cultural Encounters and Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 11.

⁷⁰ Georgeon, op.cit. s. 169.

⁷¹ Yapp, Malcolm E. *The Making of the Middle East 1792-1923*. London & New York: Longman, 1987, s. 180-190.

⁷² a.g.e. s. 183.

⁷³ Kocabaş, Sükrü. *Sultan Abdülhamit – Şahsiyet ve Politikası*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1995, s. 151; Okyar, Fikret. *Üç Devirde Bir Adam*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 17, 82.

⁷⁴ Georgeon, op.cit. s. 614.

⁷⁵ Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Translated by Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 176-177.

⁷⁶ a.g.e. s. 177.

⁷⁷ Said Paşa'nın *Hatıratı*. C. I. İstanbul: Sabah Matbaası, 1328 (Rumi), s. 423.

⁷⁸ Kuran, op.cit. s. 126.

⁷⁹ Özcan, Ali. "II Abdülhamit Dönemi Eğitim ve Kültür Faaliyetleri." In *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamit Dönemi Paneli (II)*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2000, s. 52.

⁸⁰ Hanioglu, Şükrü. "Batıcılık." In *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Vol. V. 1985, s. 1383.

⁸¹ Lewis, op.cit. s. 177.

⁸² Aktaş, Ümit. *Osmanlı Çağ ve Sonrası*. İstanbul: Bakış Yayınları, 1998, s. 220.

sayıları 200 olan iptidai okullarına 4000-5000 civarında yenileri eklendiği gibi, 10 bine yakın sıbyan okulu yeni usullere tahvil edilmiştir⁸³ Gerçekten otuz yılda Müslümanlardan, asker ve sivil, oldukça geniş bir aydın zümresi yetiştirilmiştir.⁸⁴

II. Abdülhamid zamanında maarif alanında yapılan diğer yeniliklerden birisi de modern anlamda merkezi ve taşra maarif teşkilatlarının kurulması olmuştur; ilk ve orta öğretim müesseseleri taşraya bu yeni teşkilat yapısı sayesinde götürülmüştür. "Böylece Tanzimatçıların İstanbul'u hedef alan maarifi terkedilmiştir."⁸⁵

Sultan, eğitim ve öğretim çerçevesinde Avrupa'ya her daldan öğrenci göndermiştir.⁸⁶ "Mülkiye gibi, Pangaltı'daki harbiye ve keza önceki reformculardan miras alınan askeri ve sivil tıp okulları, topçuluk, deniz ve kara mühendis okulları gibi, bazı diğer kuruluşlar muhafaza edilip genişletilmiştir. Sultan Abdülhamid mevcut okullara sayısı on sekizden aşağı olmayan yeni yüksek ve mesleki okullar eklemiştir."⁸⁷ II. Abdülhamid, eğitimin kalkınmadaki önemini şöyle anlatmıştır: "Rusya, Almanya ve Avusturya devletleri ilerlediler; özellikle Rusya vaktiyle önemsiz iken bugün Avrupa'nın büyük devletlerinden sayılmaktadır. Biz geri kaldık. İlim ve fennin ilerlemesi mekteplerden çıkan diplomalı efendilerin kullanılmasıyla olur."⁸⁸

Abdülhamid döneminde adli ve hukuki reformda adım atılarak dört kanun çıkartılmıştır.⁸⁹ Bunların içinde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki davalara bakmak için kurulmuş karma mahkemelerin düzenlenmesini sağlayan kanun da yer almaktadır. Bu değişikliklerin yapılmasının başlıca nedeni, Osmanlı adliyesi hakkında yabancı eleştirilere yanıt vermek ve böylece Kapitülasyonlarla tanınmış olan yabancı adli imtiyazların kaldırılmasına veya sınırlandırılmasına yol hazırlamak olmuştur.⁹⁰

Sağlık alanında, II. Abdülhamid, sağlık alanında birçok hastane kurarak ve yeni teknikleri ülkeye getirerek hem kişisel hem de toplum sağlığına özel bir ilgi göstermiş, bu yaklaşımı aşılama çalışmaları gibi önemli yeniliklerin gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır.⁹¹ Sultan II. Abdülhamid, dünya genelindeki yeni gelişmelerini yakından takip ederek, gazeteler, sefaret raporları, uluslararası fuarlar ve yurtdışındaki öğrenci ile hoca raporları aracılığıyla bu yeniliklerin Osmanlı Devleti'ne hızla aktarılmasını önemseyip desteklemiştir.⁹²

Osmanlı'da modern posta hizmetleri, II. Abdülhamid döneminde kapsamlı bir şekilde teşkilatlandırılmış ve 5 Kasım 1876'da çıkarılan Nizamnâme ile yeniden düzenlenmiştir.⁹³

Birol Emil'e göre, Sultan II. Abdülhamid "rejim meselesinden çok ülkenin kalkınmasını ön plana çıkarmıştır. Mülkiye, maarif ve sanayi sahalarında temel kalkınma hamlelerine hız vermiştir. Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Maliye, Baytar okullarının açılması, Darülfünun'un ıslahı, demiryollarının inşası, fabrikaların kurulması, mülkiye ve adliye teşkilatının yeni esaslara bağlanması gibi teşebbüsler yasaklanan hürriyetlerin yerini almıştır."⁹⁴

Kocabaş ise, Batı'nın büyük Devletleri'nin reformist isteklerinin, genelde onların emellerinin gerçekleştirilmesine hizmet ettiğini ve Osmanlı toplumuna faydasından çok zararları görüldüğünü savunan II. Abdülhamid'in, Türkiye'nin şartları, gerçekleri ve ihtiyaçlarından kaynaklanan reform programlarını ön plana çıkardığını iddia etmektedir.⁹⁵ Sultan II. Abdülhamid, siyasi hatıratında, Türkiye kendi iradesine bırakıldığı takdirde, yavaş fakat devamlı bir şekilde ilerleyebileceğinden emin olduğunu söylemektedir.⁹⁶

⁸³ Kodaman, Bahattin. *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 1980, s. 252-252.

⁸⁴ Kuran, op.cit. s. 126.

⁸⁵ Kodaman, op.cit. s. 252.

⁸⁶ Kocabaş, op.cit. s. 317.

⁸⁷ Lewis, op.cit. s. 177.

⁸⁸ Hocaoğlu, Mustafa. *Sultan Abdülhamid Han ve Muhtıraları*. İstanbul: Türkiye Matbaası, 1989, s. 72.

⁸⁹ Kayar, Betül. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları (Yüksek Lisans Tezi)*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2017, s. 60,61,97

⁹⁰ Lewis, op.cit. s. 181.

⁹¹ Ölmez, Adem.. "İkinci Abdülhamid Döneminde Koruyucu Hekimlik Ve Bazı Vesikalar" *Belgeler XXXIV*, no. (2013): 87-99.

⁹² Gültekin, Elif. "Sultan II. Abdülhamid'in Tıp Alanındaki Keşifleri Ve Yerli Üretimi Teşvik Siyaseti", *Sultan II. Abdülhamid Ve Osmanlı Modernleşmesi*, Cilt.I, 2022, s. 307-316.

⁹³ Yazıcı, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", 150. Yılında Tanzimat (hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1992, s. 1641-1642.

⁹⁴ Emil, Baha. *Mizancı Murat Bey: Hayat ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 7.

⁹⁵ Kocabaş, op.cit. s. 288.

⁹⁶ Wittlin, Alma. *Abdül Hamid: The Shadow of God*. London: John Lane / The Bodley Head, 1911, s. 149.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı sırada Osmanlı maliyesinin durumu pek iç açıcı görünmemektedir. Onun ilk işi masrafları kısarak israfı önlemek olmuş, Saray'ın merasim usulü ve teşrifatını sadeleştirmiştir.⁹⁷ Ancak, "Osmanlı dış borçlarının ödenmesi için, 1882'de borçların ödenmesine karşılık olarak alacaklılar adına çalışacak *Düyun-u Umumiye* adıyla bilinen bir yönetim II. Abdülhamid'in emriyle kurulmuştur.⁹⁸ Daha sonra Avrupa sermayesine yatırım ve işletme imtiyazları verilmesi dönemi başlamıştır." Osmanlı Devleti'nin ekonomisi gittikçe Avrupa bankerlerinin ve sermaye şirketlerinin eline geçmeye başlamıştır.⁹⁹

Bu dönemde, Osmanlı ordusunun durumu da çok iyi görünmemektedir. 1877-78 Türk-Rus harbi her şeyi altüst etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı yenilgiler, imparatorluğun stratejik konumunu zayıflatmış ve Avrupa güçlerine olan bağımlılığı artırmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası diplomatik statüsünü güçlendirmek için öncelikli olarak güçlü bir orduya duyduğu acil ihtiyacı ortaya koymuştur. Bu bağlamda, askeri alanda kapsamlı bir yeniden yapılanma kaçınılmaz hale gelmiştir.¹⁰⁰ Bu koşullar altında, Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan tehdit etmeyen ancak Britanya ve Rusya'ya karşı koruma sağlama potansiyeline sahip olan Almanya'dan yardım talep etmeye karar vermiştir.¹⁰¹ Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı ordusunu modernize etmek ve geleneksel güçlere karşı daha etkin bir savunma sağlamak amacıyla Almanya'dan askeri heyetlerin gönderilmesi, teknoloji transferi, eğitim ve stratejik planlama konularında işbirliği yapmayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri kapasitesini artırmak ve uluslararası arenada daha güçlü bir konum elde etmek amacıyla atılmış önemli bir adımdır.¹⁰² Berkes'e göre, Sultan II. Abdülhamid, şehzadelik döneminde Almanya'yı ziyaret ederken Alman askeri düzenine hayran kalmış ve bu etkiyle, ıslahatlar çerçevesinde özellikle harp okulları ve diğer askeri eğitim kurumlarına büyük önem vererek ordunun temelini oluşturan kurmay subayların yetiştirilmesine öncelik vermiştir.¹⁰³ Georgeron'a göre, Osmanlı ordusundaki ıslahatlar, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın kazanılmasında etkili olmuştur.¹⁰⁴

Sultan Abdülhamid, donanma konusunda pasif bir tutum sergilemiştir. Bunun sebebi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde kullanılan donanmanın, Abdülhamid döneminde de benzer şekilde kullanılabileceğinden duyulan endişedir.¹⁰⁵ Bu nedenle, Sultan Abdülhamid, donanmanın Haliç'ten çıkmasına uzun süre izin vermemiştir. Osmanlı donanması Batı donanmalarıyla rekabet edebilecek kapasitede olmadığından,¹⁰⁶ Abdülhamid çeşitli Batılı ülkelerden harp gemileri siparişi vererek donanmayı modernize etmeye çalışmıştır.

Siyasi alanda, II. Abdülhamid, reform yanlısı Tunuslu Hayrettin Paşa'yı sadrazam olarak yedi ay çalıştırdıysa da, imparatorluğu tek başına demir yumrukla yönetmiştir. Kendi çevresinde bulunan, örneğin Şazeli Şeyhi Muhammed Zahir Efendi, Ahmet Esat el Medeni, Mavroyani Paşa ve Agop Efendi gibi şahsiyetler onun otoritesini gölgeleyemeyecek olan zayıf kişilerdir.¹⁰⁷ Bu da onun istibdatçı ve kuşkucu olmasına uygun ortam oluşturmuştur. İyi bir strateji ustası olan II. Abdülhamid, önce Kanun-u Esasiyi onaylamış, daha sonra Gazi Osman Paşa, Gazi Ethem Paşa ve Gazi Muhtar Paşa gibi nüfuzlu yüksek komutanların desteğini almış ve Mithat Paşa'yı görevden alıp sürgüne göndermiştir.¹⁰⁸

Eğitim alanında reformlar yapmış olmasına rağmen, Abdülhamid dönemi, aydınların üzerindeki baskılarla bilinir. Sultan Abdülhamid, kurduğu hafiye teşkilatı aracılığıyla Osmanlı aydınlarını sürekli izleyerek, basına uyguladığı sansür ile yazar ve düşünürlerin ifadelerini kısıtlamıştır. Bu dönemde gazetelerde "hürriyet," "vatan," "hal,"

⁹⁷ Kocabaş, op.cit. s. 293.

⁹⁸ Georgeron, op.cit. s. 614.

⁹⁹ Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978, s. 357.

¹⁰⁰ Davison, Roderic H., *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923: the Impact of the West*, University of Texas Press, AUSTIN, 1990, s. 80.

¹⁰¹ Hale, William. *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3rd edition, Routledge, 2013, s. 13.

¹⁰² Beydilli, Kemal (1979). II. Abdülhamit Devrinde Gelenik Alman Askeri Heyeti Hakkında. *İÜ Tarih Dergisi*, sy. 32, s. 481; Ergün, Mustafa (Mart 1990), "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 6, sy. 17, s. 435-457.

¹⁰³ Berkes, a.g.e. s. 296-299.

¹⁰⁴ Georgeron, op.cit. s. 617.

¹⁰⁵ Pears, Edwin. *Life of Abdul Hamid*. London: Constables & Company Ltd, 1920, s. 186; Danişmend, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, vol. IV. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, s. 286; İnal, M. K. *Son Sadrazamlar*, vol. III. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, s. 1272.

¹⁰⁶ Batmaz, Şakir; II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması, Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2002, s. 6,9.

¹⁰⁷ Aktaş, op.cit. s. 221.

¹⁰⁸ Berkes, op.cit. s. 337.

"yıldız," ve "Murad" gibi kelimelerin kullanımı zorlaştırılmıştır. Aydınlar, devlet yetkililerinden çok, birbirlerinden çekinir hale gelmiş ve herhangi birinin hafiye olabileceğinden endişe duyar hale gelmiştir.¹⁰⁹

Öte yandan, Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu, Batı ticaretiyle desteklenen ekonomik genişlemeyle önemli bir büyüme yaşadı. Batı ticaretinin etkisiyle tütün ekimi ve ipek üretimi gelişti, Anadolu'da kömür madenleri açıldı. Abdülhamid döneminde altyapı gelişimi, demiryolları ve şehirlerde modern altyapı gibi unsurlar yeni meslek gruplarının ortaya çıkmasına ve kırsal köylüler dahil olmak üzere toplumun geniş kesimlerini etkilemesine neden oldu. Arazi Kanunu'nun liberalleşmesi ve ticari grupların yükselişi, geleneksel kırsal ve kabile toplumlarını yeniden şekillendirdi; Irak'ın aşağı bölgelerinde kabile liderleri arazi sahibi oldu. Balkanlardan göç eden Müslüman girişimci gruplar, İstanbul ve Selanik gibi Anadolu'nun ve kıyı ticaretinde gayrimüslimlerin hakimiyetini zorlayan şehirlerde etkili aktörler olarak ortaya çıktı.¹¹⁰

Abdülhamid'in özellikle eğitim alanda yaptığı ıslahat takdir toplamış, faydalı etkiler yaratmıştır. 1877-1878 Türk-Rus harbi sonunda kötü duruma düşen ülkenin kısa zamanda toparlanması, ticaretin canlandırılması ve yabancı borçların önemli bir kısmının ödenmesinde şüphesiz Sultan Abdülhamid'in rolü büyüktür.¹¹¹ Ancak, Aktaş'ın dediği gibi, "Abdülhamid'in Osmanlı'yı dondurarak korumaya başvurduğu yollar, gerçekte Osmanlı'nın hızlı yıkımının nedenlerini de oluşturur, çünkü bu sisteme, yani Batı sistemine, verilecek karşılıklar üretilmediği sürece, yükselme trendinde olan bu sistemin egemenlik yolları tıkanamaz, sadece geciktirebilir. Kaldı ki Abdülhamid kurmaya çalıştığı, sağlam bir içerikten yoksun modern kurumlarla zaten bu sistemin zamanla içselleştirilerek Osmanlı'yı çöküşe götürmesine belki istemeden zemin hazırlamıştır."¹¹²

Özetlersek, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle karmaşık bir dönem geçirmiştir. Merkezi otoritenin zayıflaması, ekonomik zorluklar ve etnik isyanlar, imparatorluğun istikrarını ciddi şekilde tehdit etmiştir. II. Abdülhamid, merkeziyetçi bir yönetim anlayışı benimseyerek devleti korumayı ve gerekli reformları gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Eğitim alanında önemli ilerlemeler sağlanmış, ancak otoriter yönetim anlayışı temel özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olmuştur. Batı ticareti sayesinde ekonomik büyüme sağlansa da, Abdülhamid'in reformları Osmanlı'nın hızlı modernleşme gereksinimlerini karşılayamamış ve imparatorluğun çöküşünü sadece geciktirmiştir.

3. Cixi ve Abdülhamid'in Modernleşme Çabalarına Genel Bir Bakış

Asya'nın iki ucunda yer alan imparatorlukları yöneten ve istibdatçı olarak tanımlanan iki lider—İmparatoriçe Cixi ve Sultan Abdülhamid—üzerinden, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme süreçlerinin benzerlikleri ve farklılıkları incelendiğinde, benzerliklerden çok, belirgin farklılıklar öne çıkmaktadır.

Cixi, genç yaşta muhafazakâr ve feodal bir eğitim almış olmasına rağmen, Çin'in Batılı güçler tarafından yenilmesi, Batı'nın modern askeri gücünü fark etmesini sağlamıştır. Ancak, bu farkındalık, yalnızca kendi hükümdarlığını sürdürmek amacıyla "kendini güçlendirme hareketi"ni onaylamasına yol açmış ve Batı siyaseti, ekonomisi ve kültürünü kapsamlı bir şekilde inceleme ve anlama fırsatını bulamamıştır. Sultan II. Abdülhamid ise, çocukluğundan itibaren Batı eğitiminden etkilenmiş ve siyasi olgunluğa ulaştıktan sonra modernleşme yönünde istekli bir tutum sergilemiştir. Genç yaşta Amcası Sultan Abdülaziz ile birlikte Avrupa'yı ziyaret ederek Batı hakkında derinlemesine bilgi edinmiş ve imparatorluğun parçalanmasını önlemek ana hedefi olmuştur.

İkinci olarak, İmparatoriçe Cixi ve Sultan II. Abdülhamid'in zekâ ve bilgi açısından eşit değerlendirilmesi doğru değildir. Cixi'nin Çin'in modernleşmesi üzerine kendine özgü ve etkili fikirleri bulunmamakta olup, modernleşme sürecini planlama ve prensipleri belirleme konusunda yetersiz kalmıştır. Reformcu vezirler modernleşme politikaları hakkında önerilerde bulunsa da, Cixi bu önerileri zaman zaman dikkate almamış ve bazılarını değerlendirmekte zorluk çekmiştir.

Buna karşılık, II. Abdülhamid çalışkan bir birey olup, okuma alışkanlığına sahipti. Tanzimat reformlarını sürdürmekle kalmamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi için eğitime büyük önem vermiş ve yenilikçi

¹⁰⁹ Berkes, a.g.e. s. 361.

¹¹⁰ Kemal H. Karpat, *The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908*, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 3 (July, 1972), s. 243-281.

¹¹¹ Kocabaş, op.cit. s. 319-320.

¹¹² Aktaş, op.cit. s. 222.

politikalar geliştirmiştir. Bu politikaları kısa bir süre içinde uygulamaya koyabilmiştir. Cixi ise, Çin'in güçlenmesinden çok kendi konumunu ve lüks yaşamını korumaya odaklanmış ve bu nedenle dürüst ve yetenekli kişileri görevlendirmek yerine kendi menfaatlerini gözeten kişileri desteklemiştir. II. Abdülhamid, aksine sade ve mütevazı bir yaşam sürmüş, sorunları aşma ve Batılı güçlerle askeri ve maddi eşitliği sağlama konusundaki kararlılığı ile öne çıkmıştır.

Çin'in modern tarih anlatımında, İmparatoriçe Cixi'nin hükümdarlığı dönemindeki modernleşme hareketlerinin yavaş gerçekleştiği görüşü yaygındır. Batılı güçlerin sürekli istilası, Çin'in ekonomik ve siyasi olarak daha da zayıflamasına ve yarı sömürge durumuna düşmesine yol açmıştır. Cixi, modernleşmeyi içtenlikle desteklemiş olsaydı, Çin, Japonya gibi hızlı bir modernleşme süreci yaşamasalar da, gelecekteki modernleşme süreci için güçlü bir temel oluşturabilirdi. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu, II. Abdülhamid döneminde modernleşme konusunda belirli bir sıçrama yapmış olsa da, bu süreç oldukça geç başlamıştır ve uluslararası konjonktür onun lehinde olmamıştır. Çin gibi, Osmanlı İmparatorluğu da Batılı güçlerin saldırılarına maruz kalmış, dolayısıyla II. Abdülhamid'in dengeli bir dış politika izleyerek varlığını sürdürmekten başka seçeneği olmamıştır. Bu liderler arasındaki büyük farklılık, Çin ve Osmanlı İmparatorluklarındaki modernleşme süreçlerinin farklı yansımalarına rağmen benzer sonuçlar doğurmasının temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu çalışma, 19. yüzyılın ikinci yarısında Çin İmparatorluğu'nu yöneten İmparatoriçe Cixi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda hüküm süren Sultan II. Abdülhamid'in modernleşme süreçleri karşılaştırılmaktadır. İki liderin politik, kültürel ve eğitim geçmişlerindeki farklılıkların, modernleşme politikalarına yansıyan önemli etkileri olduğu görülmektedir.

İmparatoriçe Cixi'nin feodal eğitimi ve muhafazakâr bakış açısı, Çin'in modernleşme çabalarını sınırlamıştır. "Kendini güçlendirme" kampanyasını sürdürmesine rağmen, Batı'nın politikalarını ve kültürünü anlama veya uygulama konusunda yetersiz kalmış ve bu durum, Çin'in modernleşme sürecini yavaşlatmıştır. Batılı güçlerin sürekli istilaları, ülkenin gerilemesine yol açmıştır.

Öte yandan, Sultan II. Abdülhamid, genç yaşlardan itibaren Batı'dan etkilenmiş ve modernleşme yönünde istekli bir lider olarak öne çıkmıştır. Batı'yı ziyaret ederek bilgi edinmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi için çeşitli çabalar sarf etmiştir. Eğitim reformlarına büyük önem vermiş ve bu reformları hızla uygulamıştır. Bu çabalar, imparatorluğun varlığını sürdürmesine katkıda bulunmuştur.

İmparatoriçe Cixi'nin sınırlı vizyonu ve muhafazakâr politikaları, Çin'in geri kalmasına ve dış müdahalelere açık hale gelmesine yol açarken, Sultan II. Abdülhamid'in ilerlemeci politikaları Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde önemli bir ilerleme sağlamıştır. Bu durum, liderlerin modernleşme çabalarında oynadığı kritik rolü vurgulamaktadır. Cixi döneminde, modern eğitim kurumlarının kurulması ve Batı bilim ve teknolojilerinin Çin'e getirilmesi önemli adımlar olarak atılmıştır. Ancak, muhafazakâr vezirler ve grupların dirençleri, reformların uygulanmasını engellemiş ve projeler yeterince hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilememiştir.

Buna karşılık, Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilerlemeci politikaları benimseyerek modernleşme çabalarını hızlandırmış ve çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Altyapı projeleri, eğitim, sağlık, adli, askeri reformları ve ticaretin teşviki gibi politikalarla Osmanlı'nın Batı ile rekabet edebilir hale gelmesini hedeflemiştir. Bu reformlar, imparatorluğun Batı'nın gücü karşısında daha dirençli olmasına katkıda bulunmuştur.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. *The Making of Modern Turkey*. London/New York: Routledge, 1993.

Aktaş, Ümit. *Osmanlı Çağ ve Sonrası*. İstanbul: Bakış Yayınları, 1998.

- Batmaz, Şakir; II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması, Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2002, s. 6,9.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Beydilli, Kemal. II. Abdülhamit Devrinde Gelen ilk Alman Askeri Heyeti Hakkında. *İÜ Tarih Dergisi*, sy. 32, 1979, s. 481.
- Chi Zihua 池子华, 捻军史研究概述 (Nien Ordusu Hakkında Tarihsel Araştırma Özeti), 苏州大学学报, 哲学社会科学版, No. 1, 1991, s. 130-132.
- Clubb, O. Edmund. *20th Century China*. New York: Columbia University Press, 1964.
- Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yakın Tarihi Araştırma Enstitüsü Editörler Kurulu 中国社会科学院近代史研究所编辑组编, 《义和团史料》 (Boksörler Hakkında Tarihsel Kaynaklar), 中国社会科学出版社, I. Cilt. 1980, s. 276-277.
- Danişmend, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, vol. IV. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Davison Roderic H. *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, 1963.
- Davison, Roderic H. (1990) *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923: the Impact of the West*, UNIVERSITY OF TEXAS PRESS, AUSTIN, 1990.
- Ding, Richu 丁日初, 师夷之技以制夷: 满清现代化教训 (Barbarları Kontrol Et ve Onlardan Öğren: Mançu Hanedanı Modernleşmesinden Alınacak Dersler), *Modern China*, no. 2, 1991.
- Ding, Ri-chu 丁日初, and Du Xun-cheng 杜恂诚. “十九世纪中日资本主义现代化成败原因浅析 (On dokuzuncu yüzyılda Çin ve Japonya’daki kapitalist modernleşmenin başarı ve başarısızlığının bir analizi).” *Lishi Yanjiu 历史研究* (Beijing), no. 1, 1983.
- Dong Lingfeng 董凌峰, 略论慈禧太后与中国近代化 (İmparatoriçe Valide Cixi ve Çin Modernleşmesi), 天府新论, 2006 年第 5 期, s. 125.
- Emil, Baha. *Mizançı Murat Bey: Hayat ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Ergün, Mustafa. “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 6, sy. 17, Mart 1990, s. 435-457.
- Fairbank, John King, Edwin O. Reischauer and Albert M. Craig, *East Asia: Tradition and Transformation*. (revised edition), Houghton Mifflin Company, Boston, 1989.
- Georgeon, François. “Abdülhamid II (1876-1909).” In *The Great Ottoman Turkish Civilization*, vol. I, edited by Yeni Türkiye Yayınları. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000.
- Guo Weidong 郭卫东, 传统与创制: 19 世纪后期中国的洋务运动 (Gelenek ve Yenilik: 19. yüzyılın sonlarında Çin'deki Batılılaşma Hareketi), s. 1-2. /https://www.aisf.or.jp/sgra/wp-content/uploads/2019/05/Format_A%EF%BC%BBBC%EF%BC%BDKokushi4_Fullpaper_GuoWeidong%E9%83%AD%E8%A1%9B%E6%9D%B1.pdf.
- Guo, Ying 郭莹. “精英人物与中国近代化进程 (Seçkinler ve Çin'in Yakın Çağ Süreci).” *学术月刊* (Bilim Dergisi), no. 1, 1994.
- Gültekin, Elif. “Sultan II. Abdülhamid'in Tıp Alanındaki Keşifleri Ve Yerli Üretimi Teşvik Siyaseti”, *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, Cilt I. 2022, s. 307-316.
- Hale, William. *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3rd edition, Routledge, 2013.
- Hanioğlu, Şükrü. “Batıcılık.” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. V. 1983.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2008.
- Hocaoğlu, Mustafa. *Sultan Abdülhamid Han ve Muhtıraları*. İstanbul: Türkiye Matbaası, 1989.
- Huntington, Samuel P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968.
- Issawi, Charles. *Cross-Cultural Encounters and Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- İnal, M. K. *Son Sadrazamlar*, vol. III. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Jiang, Duo 姜铎. “慈禧与洋务运动 (Cixi ve Kendini Güçlendirme Hareketi).” *Lishi Yangjiu 历史研究* (Beijing), no. 4, 1991.

- Karal, E. Z. "Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877." In *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, edited by Benjamin Braude and Bernard Lewis. New York/London: Holmes & Meier, 1982.
- Karpat, Kemal H., "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 3 (July, 1972), s. 243-281.
- Kayar, Betül, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları* (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2017, s. 60,61,97
- Kocabaş, Şükrü. *Sultan Abdülhamid – Şahsiyet ve Politikası*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1995.
- Kodaman, Bahattin. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- Koloğlu, Orhan, *Avrupa Kışkacında Abdülhamit*, İletişim yayınları, 1998.
- Kuran, Erol. *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çevri: Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Li Lihua 李立华, Tao Weibing 陶维兵, 从洋务运动到改革开放: 武汉百年思潮研究 (Wuhan'da Yüz Yıllık Düşünce Akımları: Kendini Güçlendirme Hareketi'nden Reform ve Dışa Açılım), 武汉出版社, 2014.
- Li Xizhu, 李细珠, 地方督抚与清末新政: 晚清权力格局再研究 (Yerel Valiler ve Son Qing Reformları: Son Qing Dönemi İktidar Yapısının Yeniden İncelenmesi), 社会科学文献出版, 2012.
- Li Xizhou 李细珠, 论慈禧太后及其统治的是非功过 (İmparatoriçe Valide Cixi ile Onun Başarısı ve Kusuru Hakkında), 安徽史学, 2014, s. 5-12.
- Lin, Chu 林矗 ve Li Nan 李楠 (2014), 近代太平天国战争对经济发展的长期影响 (Modern dönemde Taiping İsyanı'nın ekonomik gelişme üzerindeki uzun vadeli etkileri), 经济资料译丛 (Journal of Translation from Foreign Literature of Economy), No.2, 2014, s. 62-66.
- Liu, Kwang-Ching. "Nineteenth-Century China: The Disintegration of the Old Order and the Impact of the West." In *China's Heritage and the Communist Political System*, vol. I, edited by Ping-ti Ho and Tang Tsou. Chicago: University of Chicago Press, 1968.
- Luo, Rong-qu 罗荣渠. *现代化新论 (Modernleşme Hakkında Yeni Teori)*. 4th ed. Beijing: Beijing Daxue Chubanshe, 1998.
- Mayakon, İsmail M. *Yıldız'da Neler Gördüm?* İstanbul: Sertel Matbaası, 1940.
- Miller, Geoffrey. *Straits: British Policy Towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign*, University of Hull Press, 1997
- Okay, Metin Orhan. "Tanzimat ve Edebiyatı." *Türkiye Günlüğü*, no. VIII, November 1989.
- Okyar, Fikret. *Üç Devirde Bir Adam*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (2. Bası) Hil Yayın, 1987.
- Owen, Roger. *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, I.A Tauris, 2009.
- Özcan, Ali. "II Abdülhamid Dönemi Eğitim ve Kültür Faaliyetleri." In *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2000.
- Pears, Edwin. *Life of Abdul Hamid*. London: Constables & Company Ltd, 1920.
- Qing Dezong Huangdi Shilu 清德宗皇帝实录. *Mançu Qing İmparatoru De Zhong Dönemi Gerçek Kayıtlar*, vol. 126.
- Quigley, Harold Scott, *Extraterritoriality in China*, *American Journal of International Law*, C. 20, 1926.
- Rozman, Gilbert. *The Modernization of China*. New York: The Free Press, 1981.
- Said Paşa'nın *Hatıratı*. C. I. İstanbul: Sabah Matbaası, 1328 (Rumi).
- Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitapevi, 1987.
- SAYDAM, Abdullah, Osmanlı Harbiye'sinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid Dönemi). *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 2019, s. 3-5.

- Shaw, Stanford J. and Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, 1977.
- Sheng, Xuan-huai 盛宣怀. *未刊信稿 (Sheng Xuanhai'nin Basılmamış Mektupları)*. Shanghai: Zhonghua Shuju 上海中华书局, 1960.
- Stanford, J. S. "Abdülhamid II, Last Man of the Tanzimat." In *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*. Ankara, 1991.
- Sultan Ahmet. *Siyasi Hatıram*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1974.
- Wang Kai-xi 王开玺, 慈禧太后的文化学养 (İmparatoriçe Valide Cixi'nin Kültür Seviyesi), 中国社科院近代史研究所, http://jds.cssn.cn/newzxdt/202101/t20210128_5304358.shtml
- Wang Linmao 汪林茂, 层级递进的晚清三次新政 (Geç Qing Hanedanı'nın Üç Ardışık Reformu), 《历史教学》 2002 年第 2 期, s 16.
- Weng Tong-he Riji, 翁同龢日记, (排印本), (Weng Tong-he Hatıratı), 第一册, cilt I.成文出版社, 1970.
- Wittlin, Alma. *Abdül Hamid: The Shadow of God*. London: John Lane / The Bodley Head, 1911.
- Woods, H. F. *Türkiye Anıları*. Translated by F. Coker. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.
- Xie, Junmei 谢俊美. *政治制度与近代中国 (Siyasi Sistem ve Yakınçağ Çin)*. Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe 上海人民出版社, 1995.
- Yapp, Malcolm E. *The Making of the Middle East 1792-1923*. London & New York: Longman, 1987.
- Yazıcı, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", 150. Yılında Tanzimat (hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1992, s. 1641-1642.
- Zhou, Qi 周琦 ve Li Kaisheng 李开盛, 晚清湖湘文化中的外交思想 (Geç Qing Hanedanı Hu-Xiang kültüründe Dış Politika Düşüncesi, 《国际政治研究》 (季刊), No.3, 2011, s. 40.
- Zou, Zhaoqi 邹兆琦. "慈禧挪用海军军费造颐和园史实考证 (Yazlık Sarayının İnşası İçin Cixi'nin Deniz Kuvvetleri Fonunun Keyfi Kullanmasına Dair Tarihsel Araştırma)." *Academic Journal* (Shanghai), no. 5, 1984.
- Zürcher, Erik J.(2004). *Turkey: A Modern History*, 3rd edition, I.B.Tauris, 2004.